

УДК 398(476)

І.А. Швед

НЕКАТОРЫЯ ПЫТАННІ ГІСТАРЫЯГРАФІІ БЕЛАРУСКАЙ ФАЛЬКЛАРЫСТЫКІ

У артыкуле аналізуюцца асноўныя напрамкі працы беларускіх фалькларыстаў у савецкі перыяд па збіранні, друкаванні і даследаванні твораў народнай паэзіі і прозы. Прасочваюцца асноўныя этапы развіцця беларускай савецкай фалькларыстыкі, разглядаюцца і ацэньваюцца адпаведныя тэарэтыка-метадалагічныя і практычныя напрацоўкі вучоных.

Сёння фалькларыстыка не можа адмаўляць заваёвы папярэдніх этапаў свайго развіцця і павінна творча выкарыстоўваць набыткі мінулага. Для ўдасканалення сучаснай навуковай практыкі неабходны зварот да класічных метадаў фалькларыстыкі, новае прачытанне і асэнсаванне яе напрацовак. Гісторыя збірання і даследавання беларускага фальклору прадстаўлена ў шэрагу прац, прысвечаных пэўным перыядам станаўлення і развіцця фалькларыстыкі, яе накірункаў і школ, навуковай дзейнасці асобных даследчыкаў, а таксама ў зборніках фальклорных твораў, энцыклапедычных выданнях і інш.² Гістарыяграфічны агляд развіцця беларускай фалькларыстыкі зроблены К.П. Кабашнікавым і А.С. Фядосікам [1], І.В. Казаковай [2, с. 148–192]. У.А. Васілевіч намалюваў амаль вычарпальныя творчыя партрэты дзесяці збіральных публікатараў і даследчыкаў фальклору і побыту беларусаў. Сярод іх О. Кольберг, З. Глогер, І. Берман, А. Троіцкі, Ч. Пяткевіч, К. Машыньскі і інш. [3]. Спецыфіку асноўных пазіцый канструявання «вуснай народнапаэтычнай творчасці» адпаведна савецкім фалькларыстычным канонам безадносна да нацыянальных фалькларыстычных традыцый акрэслілі сучасныя рускія знаўцы фальклору Я.А. Касцюхін [4], А.А. Панчанка [5] і інш.

1.

Рэвалюцыйныя падзеі 1917 г. адразу не абумовілі істотных змен у стане навукі пра «жывую старажытнасць», хоць з фальклорам, як традыцыйнай з’явай, маладая савецкая ўлада намагалася парваць. Уздзеянне падзей рэвалюцыі на фалькларыстычную навуку мела спачатку ў асноўным персанальны характар, і ў гэтым плане фалькларыстыка, як і іншыя навукі, панесла страты. Аднак уласна стан фалькларыстыкі пэўны час істотна не змяняўся. 1920-я гг. па праву называюць росквітам савецкага краязнаўства і новага ўзлёту фалькларыстыкі. Пасля заканчэння грамадзянскай вайны ўзнавілі сваю дзейнасць шматлікія рэгіянальныя навуковыя таварыствы, у працы якіх вывучэнне фальклору адыгрывала вядучую ролю. Навука ў гэты перыяд захавала той плюралізм накірункаў і метадаў, які характарызаваў яе ў перадкастрычніцкі час. Беларуская фалькларыстыка развівалася ў агульным рэчышчы з усёй савецкай фалькларыстыкай. Пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі паспяхова працавалі

² Бондарчык В.К., Чигринов И.Г. Николай Яковлевич Никифоровский. – Мн., 1960; Новиков Н.В. Павел Васильевич Шейн. – Мн., 1972; Саламевіч Я. Міхал Федароўскі. – Мн., 1972; Фядосік А.С. Беларуская савецкая фалькларыстыка. – Мн., 1987; Беларуская фалькларыстыка: збіранне і вывучэнне народнай творчасці ў 60-я гг. XIX–пач. XX ст. / Г.А. Пятроўская, І.К. Цішчанка, У.А. Васілевіч і інш. – Мн., 1989; Фядосік А.С. Ілюзорнасць і сапраўднасць: «Белыя плямы» ў гісторыі фалькларыстыкі 20–30-х гадоў. – Мн., 1991; Восточнославянский фольклор: словарь науч. и нар. терминологии / редкол.: К.П. Кабашников [отв. ред.] и др. – Мн., 1993. С. 410–414; Ляшук В.Я., Снітко Г.М. Літаратура Берасцейшчыны. – Брэст, 1999; інш.

вядомыя сваімі каштоўнымі даследаваннямі, апублікаванымі ў пачатку ХХ ст., Я.Ф. Карскі, А.К. Сержпутоўскі, І.А. Сербай і інш. Я.Ф. Карскі працягваў працу над фундаментальным шматтомным выданнем «Беларусы», адначасова публікаваў у перыядычным друку артыкулы пра з'явы беларускага фальклору і мовы. У 1920 г. быў надрукаваны, у прыватнасці, артыкул «Святыя Юр'я, Мікола і Ілля ў беларускай народнай абраднасці і песнях», у якім вучоны ахарактарызаваў вобразы святых у валачобных песнях, даследаваў сувязь валачобных і юр'еўскіх песень з абрадамі.

Захаваўшы ў першае паслякастрычніцкае дзесяцігоддзе разнастайнасць накірункаў і метадаў, фалькларыстыка тым самым захавала тую якасць, якая дазволіла ёй знаходзіцца ў пастаянным творчым развіцці. У гэты час удасканалвалася збіральніцкая праца. Экспедыцыйная і даследчыцкая праца ў рэспубліцы інтэнсіфікавалася са стварэннем у 1921 г. пры Народным камісарыяце асветы Навукова-тэрміналагічнай камісіі і асабліва пасля адкрыцця ў канцы студзеня 1922 г. Інстытута беларускай культуры, у складзе якога была ўтворана і фальклорна-дыялекталагічная камісія. Планавая сістэма працы ў СССР спрыяльна адгукнулася ў фалькларыстыцы: на змену адзіночкам прыйшлі экспедыцыі, якія аб'ядноўвалі фалькларыстаў, этнографістаў, музыказнаўцаў. Да збірання фальклору далучыліся сельскія, раённыя, акруговыя краязнаўчыя арганізацыі, праца якіх каардынавалася Цэнтральным бюро краязнаўства (ЦБК), створаным пры Інбелкульце ў канцы 1923 г. Гэта адкрывала шлях не толькі для комплекснага вывучэння народнай культуры, але і для больш руплівага даследавання рэгіёнаў. У 1920-я гады важнае значэнне набыла падрыхтоўка да экспедыцыі: знаёмства з матэрыяламі, запісанымі раней на выбранай і суседніх тэрыторыях, складанне рэпертуарных спісаў, вызначэнне навуковай задачы, якой павінна быць падпарадкавана палявая праца. Паступова складаліся розныя віды фальклорных экспедыцый: разведвальныя (на неабследаванай тэрыторыі); стацыянарныя, звязаныя з пастаянным назіраннем дынамічных працэсаў, якія адбываюцца ў канкрэтнай вузкалакальнай традыцыі; спецыялізаваныя, скіраваныя на вырашэнне пэўнай навуковай праблемы. Адпаведна выпрацоўваюцца новыя патрабаванні да асэнсавання вынікаў экспедыцыйнай работы. Лічыцца, што сабраныя матэрыялы павінны даваць вычарпальнае ўяўленне пра стан пэўнай традыцыі ў тым ці іншым рэгіёне; сапраўдная сутнасць гэтай традыцыі можа быць выяўлена толькі пасля супастаўлення яе з адпаведнымі матэрыяламі суседніх рэгіёнаў. Нараджаецца новая ідэя параўнальнага вывучэння лакальных традыцый. Фалькларысты імкнуцца выкарыстоўваць у сваёй працы над палявымі запісамі дакладныя метады апрацоўкі даных, картаграфаванне. Але гэтая перспектыўная тэндэнцыя так і засталася нерэалізаванай.

Каб упарадкаваць збіральніцкую працу, у першым жа нумары часопіса «Наш край», які пачаў выходзіць у 1925 годзе, была змешчана «Праграма-інструкцыя для збіральнікаў беларускай музычна-этнаграфічнай творчасці», складзеная старшынёй Песеннай камісіі Інбелкульту А. Грыневічам. У гэтым жа часопісе ў 1928 г. апублікаваў «Праграму для запісвання помнікаў вуснай народнай творчасці» А. Шлюбскі. Колькасць твораў, дасланых у Інбелкульт краязнаўчымі арганізацыямі, увесь час узростала. Да буйнейшых публікацый фальклорных твораў 1920-х гадоў адносяцца «Матэрыялы да вывучэння фальклору і мовы Віцебшчыны» (1927, ч. 1; 1928, ч. 2) А. Шлюбскага і «Народныя песні з мелодыямі» (1928) М. Гарэцкага і А. Ягорава. А. Шлюбскі сабраў велізарную колькасць народных песень у Віцебскім, Полацкім, Лепельскім, Сенненскім, Суражскім і іншых паветах Віцебскай губерні ў 1913–1923 гг. Тэксты зборніка А. Шлюбскага вызначаюцца дакладнасцю запісаў, падрабязнай пашпартызаванай. Да кожнага віду абрадавай паэзіі даецца сціслае апісанне абрадаў. М. Гарэцкі і А. Ягораў запісалі 318 народных песень ад маці пісьменніка Ефрасінні

Міхайлаўны. Каштоўнасць зборніка павялічваецца наяўнасцю націровак песень. А. Ягораў запісаў каля 125 мелодый.

2.

У 1930-я гады цэнтрам збірання і вывучэння фальклору стала Акадэмія навук БССР, створаная ў 1929 г. на базе Інбелкульту. Фалькларыстычныя даследаванні канцэнтраваліся ў сектары этнаграфіі і фальклору Інстытута гісторыі. Штогод накіроўваліся экспедыцыі з 300 чалавек з мэтай збірання фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў. На аснове сабранага багатага матэрыялу рыхтаваўся трохтомны збор беларускіх народных песень. У аснову іх сістэматызацыі быў пакладзены гісторыка-тэматычны прынцып. Да вайны, у 1940 г., выйшаў у свет толькі першы том «Песні беларускага народа» (склаў М.Я. Грынблат). У ім змешчана 208 песень і 25 іх варыянтаў. Самыя старажытныя песні – каляндарна-абрадавыя – названы вытворча-абрадавымі. Уключаны таксама ў том антыпрыгонніцкія, чумацкія, бурлацкія, або батрацкія, адходніцкія, рэкруцкія, салдацкія песні. Большасць песень даецца з нотнымі запісамі. Усе творы забяспечаны каментарыямі. У 1940 г. С.П. Сахараў выдаў 1-ы выпуск «Народнай творчасці латгальскіх і ілукстэнскіх беларусаў» (уключаў 414 песень і мелодый у нотным запісе).

Каштоўнасць абедазвух названых кніг лічыцца непараўнальнай з іншымі тэматычнымі зборнікамі фальклорных твораў, якія выйшлі ў гэты час. Справа ў тым, што пасля 1929 г. вывучэнне фальклору на Беларусі, як і ў іншых рэспубліках ССР, на працягу некалькіх дзесяцігоддзяў скоўвалася ідэалагічным дыктатам, а сам фальклор канструіраваўся як прылада ўлады і кантролю, якая сімвалізавала падпарадкаванне асобных сацыяльных класаў і грамадства ў цэлым татальнай ідэалогіі. У 1958 г. М.К. Азадоўскі сцвярджаў: «Савецкая фалькларыстыка выпрацавала гістарычны пункт гледжання на з’явы фальклору і вызначыла яго месца ў практыцы будаўніцтва сацыялістычнай культуры» [6, с. 41]. Фалькларыстычныя працы адпавядалі ўстаноўкам савецкіх ідэалагічных тэарэтыкаў: «Ленін і Сталін у беларускай народнай творчасці» (1937); «Чырвоная Армія і абарона Радзімы ў беларускай народнай творчасці» (1938); «Дарэвалюцыйная і Савецкая Беларусь у народнай творчасці» (1938); «Беларускі народ супраць папоў і рэлігіі» (1939); «Жанчына ў беларускай народнай творчасці» (1940). У гэтых зборніках складальнікі ўключылі мноства псеўданародных твораў, прысвечаных услаўленню Сталіна, Варашылава, Молатава, Якова і іншых кіраўнікоў партыі і ўрада, адказных за масавыя рэпрэсіі ў краіне. Песні, прыпеўкі і творы іншых жанраў ствараліся бясталанымі аўтарамі, гэтыя творы не пашыраліся ў побыце. Так, у зборніках савецкага фальклору 1930–1960 гг. прыпеўкі размяшчаліся паводле тэматычнага прынцыпу, дэманструючы зладзённасць: «Ленін – Сталін», «Калгаснае жыццё», «Антыкулацкія», «Абарона краіны» і «ў дадатак» – «Пра каханне». Афіцыйны савецкі фальклор на дзевяць дзесятых, паводле ўдалага выказвання амерыканскага даследчыка Р. Дорсона, – фэйклор (англ. fake – паробка, фальшыўка). Падкрэслім, што для гэтага часу былі характэрны з’явы самацэнзуры збіральнікаў, якія не здавалі ў архівы матэрыялы антысавецкага характару.

У перыяд панавання сталінскага рэжыму з поля зроку фалькларыстыкі знікаюць многія жанры і формы фальклору. Накладваецца забарона на вывучэнне духоўных вершаў і хрысціянскіх легенд, рэлігійны змест якіх не адпавядаў атэістычным устаноўкам бальшавіцкай улады. З поля зроку навукі выводзяцца замовы, заклінанні, міфалагічныя апавяданні, бо яны нібыта з’яўляліся адлюстраваннем “цёмнай”, забабоннай свядомасці сялянства, «родавыя плямы» якой павінны быць пераадолены сацыялістычнай культурай. У абрадавай сферы штучна вычляняюцца асобныя песенныя жанры; што да акцыянальнага (дзеянага) і прадметнага планаў рытуалаў, то

яны ўвогуле ігнаруюцца. Пад ідэалагічнай забаронай знаходзіліся і такія з'явы тагачаснага фальклору, як анекдоты, блатныя песні XX ст., маўленчыя формулы і пад.

Разам з тым у полі фалькларыстычных даследаванняў адбываецца пэўнае пашырэнне. Уяўленне пра фальклор як творчасць працоўнага народа ў многім змяніла традыцыйную экспедыцыйную працу. Акрамя вёскі, дзе запісвалі класічны фальклор, збіральнікі рушылі на фабрыкі і заводы, каб зафіксаваць рабочы фальклор. Праца вялася з вялікім энтузіязмам, паколькі была скіравана на выяўленне вуснай творчасці перадавога рабочага класа. Праўда, вынікі не апраўдалі спадзяванняў: песні-аднадзёнкі (якія нярэдка зводзіліся да натуралістычнай фіксацыі фактаў мясцовага значэння), сацыяльныя прыпеўкі і апавяданні-ўспаміны займалі нязначнае месца ў фальклорным рэпертуары.

У гэтыя гады значна звязілася метадалагічная база навукі. Прадпрымаліся спробы (даволі паспяховыя) звесці ўсю разнастайнасць падыходаў у вывучэнні вуснай народнай паэзіі да «адзіна правільнага» марксісцка-ленінскага метаду, а дакладней – да класавага, сацыялагічнага метаду. У 1950-я гг. сцвярджалася, што «навука пра народную творчасць, пры ўсіх сваіх дасягненнях, усё яшчэ адстае ад іншых галін савецкай навукі і ад развіцця народнага мастацтва. Далейшая барацьба за ўкараненне марксізму-ленінізму ў навуку пра народнае мастацтва з'яўляецца першачарговай задачай нашых даследчыкаў і выкладчыкаў» [7, с. XIX]. Выдаткамі экспедыцыйнай работы савецкага часу былі гратэскныя формы лекцый і гутарак фалькларыстаў, якім рэкамендавалася несці ў «цёмныя сялянскія масы святло камуністычных ідэй». У той жа час вынікам антырэлігійна-фалькларыстычных экспедыцый было назапашванне пэўных фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў. У 1930-я гады некалькі прац апублікаваў гісторык, даследчык абрадаў, абрадавай паэзіі і вераванняў беларусаў М.М. Нікольскі. У 1931 г. выйшла ў свет яго манаграфія «Міфалогія і абрадаваць валачобных песень», у якой вучоны зрабіў спробу даследаваць генезіс беларускіх песень веснавога цыкла, вызначыць іх функцыянальнасць і сувязь са старажытнымі міфамі і абрадамі. У 1933 г. М. Нікольскі выдаў працу «Жывёлы ў звычаях, абрадах і вераваннях беларускага сялянства». Аўтар вызначыў некаторыя асаблівасці вераванняў беларусаў, раскрыў іх сутнасць. У абрадах, звычаях, народнай творчасці ён выявіў магічную функцыянальнасць. Для пацвярджэння сваіх думак навуковец шырока выкарыстоўваў вясельныя абрады і песні, калядныя песні і звычай хаджэння з казой. Спецыяльны раздзел ён прысвяціў міфалагічным уяўленням пра жывёл.

Між тым нападкі М. Нікольскага на выдатных вучоных замаруджвалі развіццё беларускай фалькларыстыкі і этнаграфіі. У прадмове да кнігі «Жывёлы ў звычаях, абрадах і вераваннях беларускага сялянства» ён беспадстаўна крытыкаваў А.К. Сержпутоўскага, характарызаваў яго запісы як «наскрозь прасычаныя свяцецкай набожнасцю і адкрытым антысемітызмам», як прыклад «контррэвалюцыйнага нацдэмаўскага кірунку ў этнаграфіі». У 1932 г. у часопісе «Советская этнография» (№ 4) М. Нікольскі апублікаваў артыкул «Устаноўкі і метады беларускай нацдэмаўскай этнаграфіі», які ў 1933 г. быў надрукаваны асобнай брашурай, дапоўненай новымі матэрыяламі. Аўтар назваў першым «прагалашальнікам» нацдэмаўшчыны Ф. Багушэвіча, абрушыўся з крытыкай на А. Сержпутоўскага (які, па словах М. Нікольскага, збіраў фальклор выключна ад кулакоў ці ад папоў), А. Шлюбскага, М. Каспяровіча, І. Мялешку і іншых этнографістаў і фалькларыстаў, імкнуўся зусім беспадстаўна сцвердзіць палітычную і навуковую шкоднасць нацдэмаўшчыны, наўмысна крытыкаваў даследаванні сумленных вучоных, прычым рабіў гэта з пазіцый вульгарнага сацыялагізму, жорстка, непрымірыма. Пазіцыю М. Нікольскага падтрымалі іншыя прыхільнікі манапольнай ідэалогіі ў навучы: П. Дубовік, І. Шпілеўскі, Л. Бабровіч, М. Грынблат, В. Бандарэнка, Р. Выдра, С. Вольфан. Яны неаб'ектыўна

крытыкавалі вучоных, што правацыравала ўзмацненне рэпрэсій. У тэзісах даклада да Першага ўсесаюзнага з'езда археолагаў і этнографістаў (1932) М. Нікольскі ставіў задачу вывучаць традыцыйны і савецкі фальклор як прадукты і зброю класавай барацьбы.

У 1929–1956 гг. развіццё фалькларыстыкі скіроўвалася некалькімі ідэалагічнымі кампаніямі. У 1936 г. пасля пастанаўлення Усесаюзнага камітэта па справах мастацтваў пры Савнаркаме СССР пра п'есу Дзям'яна Беднага «Багатыры» і навізанай уладамі дыскусіі пра быліны ў сувязі з тэзісам пра арыстакратычнае паходжанне рускага эпасу такі накірунак фалькларыстыкі, як «гістарычная школа», быў зганьбаваны. Сама ж ідэя гістарычнага развіцця фальклору, цесна звязанага з грамадска-палітычным развіццём, была вельмі спрошчана: фальклор першабытнай эпохі, феадалізму, капіталізму, сацыялізму. У зборніку «Беларуская народная творчасць савецкага часу», выдадзеным у 1978 г., развіццё «савецкай народнай паэтычнай творчасці» падзяляецца на наступныя этапы: перыяд Кастрычніцкай рэвалюцыі і грамадзянскай вайны, аднаўлення народнай гаспадаркі і пабудовы сацыялістычнага грамадства, Вялікай Айчыннай вайны, пасляваенны перыяд, сучасны перыяд [8, с. 27]. Увогуле пры гучных заявах пра гістарызм савецкая фалькларыстыка была ў вышэйшай ступені антыгістарычнай. Пры вытлумачэнні фальклору мінулага яго гістарычная абумоўленасць у разлік не прымалася.

Перапісана была і гісторыя фалькларыстыкі, прычым зроблена гэта было не на навуковых прынцыпах. Не толькі Маркс і Ленін былі прызнаны яе ідэйнымі натхняльнікамі, але і рускія рэвалюцыйныя дэмакраты. Іх беглыя нататкі, якія істотна не паўплывалі на фалькларыстыку, былі аб'яўлены ці не самымі вырашальнымі фактарамі навуковага развіцця. Сапраўдныя ж вучоныя былі запісаны ў буржуазныя школы фалькларыстыкі, а іх тэорыі прызнаны заганнымі. Адною з асноўных абагульняльных прац па гістарыяграфіі фалькларыстыкі (рускай) стала «Гісторыя рускай фалькларыстыкі» М.К. Азадоўскага. У гэтай кнізе, якая пісалася яшчэ перад вайной і была завершана ў 1941–1942 гг., аўтар з пазіцыі савецкай навукі пра фальклор падводзіць вынік двухсотгадовага развіцця рускай фалькларыстыкі. Збіранне і вывучэнне народнай творчасці разглядаюцца аўтарам у агульных рамках гісторыка-літаратурнага працэсу, у перспектыве гісторыі грамадскай ідэалогіі. Асабліваю ўвагу М.К. Азадоўскі надае славянскай фалькларыстыцы, звязанай у сваіх вытоках, на думку вучонага, з нацыянальна-вызваленчым рухам у славянскіх краінах.

Што да вывучэння народнай творчасці перыяду Вялікай Айчыннай вайны, то яно пачалося пасля вызвалення краіны ад фашысцкіх акупантаў. Невялікі зборнік «Беларускія народныя песні» выдаў у 1944 г. маёр Б. Ярустоўскі, які змясціў 24 песні (сярод іх «У полі вярба», «Перапёлачка», «Лявоніха», «Бульба», «Чаму ж нам не пець») і значную колькасць прыпевак. Але не ўсе з гэтых твораў з'яўляюцца фальклорнымі. Над гэтай тэмай працавалі І.В. Гутараў, М.Я. Грынблат, Л.Р. Бараг, Г.А. Барташэвіч, М.С. Меяровіч, Л.С. Мухарынская, А.С. Фядосік і іншыя даследчыкі. Сістэматычнае збіранне і вывучэнне народнай творчасці ваеннага перыяду арганізавалі супрацоўнікі Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору Акадэміі навук БССР, які быў створаны ў чэрвені 1957 г. Фалькларысты інстытута падрыхтавалі найбольш поўны зборнік з каментарыямі – «Беларускі фальклор Вялікай Айчыннай вайны» (1961, складзены пад кіраўніцтвам І.В. Гутарава). У ім змешчаны творы ўсіх асноўных фальклорных жанраў, што бытавалі ў той час. Новае выданне гэтага зборніка, падрыхтаванае К.П. Кабашнікавым, А.С. Фядосікам, Г.А. Барташэвіч, І.К. Цішчанкам і з новым уступным артыкулам, ажыццёўлена ў 1985 г. пад назвай «Паэзія барацьбы». У 1950 г. Усесаюзным выдавецтвам быў выпушчаны зборнік «Песні шчасця» з уключанымі ў яго песнямі аб барацьбе беларускіх партызан з фашыстамі ў гады Вялікай Айчыннай вайны («Пінская партызанская», «Балада аб партызанцы Галіне»),

«Нам прыслала Масква падкрапленіе» і інш.). Аднак не ўсе творы названых зборнікаў фальклорныя. Аўтары многіх песень і вершаў вядомыя. Фальклор перыяду Вялікай Айчыннай вайны выдаваўся і пазней – у 1970–1990-я гады – як асобнымі зборнікамі, так і раздзеламі ў кнігах.

Вялікая заслуга ў збіранні і вывучэнні беларускіх народных песень і танцаў па праву належыць кампазітарам, асабліва М. Чуркіну, А. Грыневічу, Р. Шырму, Г. Цітовічу, М. Анцаву і інш., якія падрыхтавалі і выдалі шэраг фальклорных зборнікаў. З іх найбольшую каштоўнасць уяўляе чатырохтомны капітальны збор Р.Р. Шырмы «Беларускія народныя песні» (1959–1976).

Тройчы выдаваўся зборнік беларускіх прыказак, прымавак, фразеалагізмаў, складзены Ф.М. Янкоўскім (1957, 1962, 1992). Укладальнік прывёў лепшыя ўзоры парэмій, дасканала сістэматызаваў іх, каб даць цэласнае ўяўленне аб глыбіні асацыятыўнага зместу і паэтычнасці беларускіх парэмій. Н.С. Гілевіч склаў шэсць фальклорных зборнікаў («Песні сямі вёсак. Традыцыйная народная лірыка Міншчыны» (1973), «Песні народных свят і абрадаў» (1974), «Лірыка беларускага вяселля» (1979) і інш.). У зборніках «народнай творчасці савецкага часу» дамінавалі псеўдафальклорныя тэксты накшталт «Беларусь, мая старонка, // Край мой вольны, дарагі. // Ты ідзеш наперад гонка, // Нясеш Леніна сцягі...», «Дружнай мы сям'ёй рашылі, // Каб калгасы аб'яднаць, // Бо на тым шырокім полі // Будзе лепей працаваць. // Лепшы дар свайго калгаса // Мы на выстаўку пашлём, // Хай уся краіна знае, // Як заможна мы жывём» [8, 97]. Пры гэтым усё вызначалася класавай барацьбой. У песні з Палесся маці, якая паводле традыцыйных канонаў, праводзячы сына ў салдаты, павінна галасіць, не плача, бо той выпраўляецца «ахраняць Страну Саветаў, дальнія калгасы». Яна толькі «добрым словам настаўляе»: «Ты нясі, сыноч мой мілы, // Службу баявую, // Ахраняй Страну Саветаў, // Як сваю радную. // Не давай, сыноч, пашчады // Ворагу ліхому. // Камандзірам на пабыўку // Прыязджай дадому» [8, с. 91]. Песні, казкі, галашэнні і да т.п. ацэньваліся адзіна з пазіцыяй «працоўнага сялянства». Вядомае палажэнне аб пралетарыяце як самым перадавым класе прымушала фалькларыстаў шукаць жанры і творы народнай славазнасці, узнікшыя ў рабочым асяродку, і намагацца, зыходзячы з эстэтычнага прынцыпу, прыпісваць ім высокія мастацкія якасці.

У 1950-я гг. расце навуковая цікавасць да т.зв. рэвалюцыйных песень беларускага Палесся. У перыёдыцы з'яўляюцца артыкулы У.А. Калесніка аб заходнебеларускіх рэвалюцыйных песнях: «Песні вызвалення» («Чырвоная змена», 1955, 4 снежня), «Рэвалюцыйныя песні былой Заходняй Беларусі» («Полымя», 1956, № 9), «Песні рэвалюцыйнага падполля» (ЛіМ, 1957, 20 ліпеня). Гэтай жа тэме прысвечаны артыкулы А. Каратышэўскай «Песні вызваленага селяніна» («Палеская праўда», 1940, 29 жніўня) і Б. Клейна «Песні рэвалюцыйнага падполля» («Полымя», 1958, № 2). На матэрыялах Палесся быў пабудаваны характэрны для разглядаемага перыяду зборнік «Беларуская народная творчасць савецкага часу» (1978). У прадмове да зборніка гаварылася пра «савецкую песню Брэстчыны», якая «адлюстравала радасць свабоднага шчаслівага жыцця ў братэрскай адзінай сям'і народаў сацыялістычнай Радзімы», тэндэнцыяна сцвярджалася, што «ў састаў народнай лірыкі ўваходзяць песні пра Леніна, Камуністычную партыю, Радзіму, родны край, Чырвоную Армію, песні пра гераічны подзвіг беларускіх партызан у гады Вялікай Айчыннай вайны, пра пагранічнікаў – абаронцаў Бацькаўшчыны, пра воінаў-вызваліцеляў, пра працаўнікоў калгасных палёў і г.д.». І далей: «У песнях-гімнах, песнях-славах народ услаўляе геній Леніна і бессмяротнасць завешчанай ім справы («Ленін», «Ён – неўміручы, як народ», «Думы Ільіча»)» [8, с. 34–35]. У народзе ж спявалі зусім іншае.

Тэарэтычныя даследаванні беларускай вуснай паэзіі і абраднасці шырока разгарнуліся ў другой палавіне ХХ ст. У 1956 г. выйшла ў свет кніга М.М. Нікольскага

«Паходжанне і гісторыя беларускай вясельнай абраднасці», у якой прааналізаваны шэраг апісанняў шлюбных абрадаў, змешчаных у зборніках П.В. Шэйна і У.М. Дабравольскага. М. Нікольскі класіфікаваў шлюбны рытуал на каравайны і стаўбавы, але пераканаўча даказаць правамернасць такога падзелу вясельнага рытуалу аўтар не здолеў.

3.

У 1957–1986 гг., якія ў палітычным сэнсе вызначаюцца хрушчоўскай “адлігай” і брэжнеўскім «застоем», адбываецца павольнае вяртанне навукі да разнастайнасці метадалагічных пазіцый, з’яўляюцца новыя канцэпцыі, якія раней былі б кваліфікаваныя як варожыя вылазкі. У 1960-я гг. у шэрагу кніг робіцца спроба даць агульную характарыстыку гісторыі беларускай народнай творчасці. Так, К.П. Кабашнікаў у «Нарысах па беларускаму фальклору» (1963) упершыню даследаваў ва ўзаемасувязі і ўзаемадзеянні асноўныя жанры і віды вуснай паэзіі ў розныя гістарычныя эпохі. Кніга выкарыстоўвалася ў якасці вучэбнага дапаможніка для студэнтаў вышэйшых навучальных устаноў. У 1966 г. пабачыў свет вучэбны дапаможнік для філалагічных факультэтаў «Беларуская вуснапаэтычная творчасць» пад рэдакцыяй М.Р. Ларчанкі. Нягледзячы на некаторыя пралікі і недакладнасці ў асвятленні гісторыі беларускага фальклору, падручнік быў сустрэты прыхільна. У калектыўнай манаграфіі «Беларуская народная вусна-паэтычная творчасць. Гісторыка-тэарэтычнае даследаванне» (1967) прасочана развіццё беларускага фальклору ад старажытнасці да 1960-х гг. Пры гэтым вусна-паэтычная творчасць феадальнай і капіталістычнай эпох разглядаецца па жанравым прынцыпе, а савецкага часу – па гісторыка-тэматычным. Такі падыход да з’яў фальклору з’яўляецца спрошчаным. Праблемы фалькларыстыкі ў чатырох манаграфіях, брашуры і шматлікіх артыкулах вывучае Н.С. Гілевіч. Асаблівую ўвагу даследчык надае пытанням паэтыкі, як у манаграфіях «Паэтыка беларускай лірыкі. Слова і вобраз. Паэтычны сінтаксіс. Гукапіс і рыфма» (1975) і «Паэтыка беларускіх загадак» (1976). Паэтыку беларускіх народных твораў вывучалі таксама М.А. Янкоўскі ў кнігах «Паэтыка беларускіх прыказак» (1971) і «Паэтыка беларускай народнай прозы» (1983) і В.М. Коўтун у манаграфіі «Святло народнага слова» (1984).

У 1979 г. калектыў аўтараў (В.К. Бандарчык, М.Р. Ларчанка, К.П. Кабашнікаў, А.С. Фядосік і інш.) выдаў вучэбны дапаможнік для студэнтаў факультэтаў ВДУ «Беларуская народнапаэтычная творчасць». На яго аснове крыху змененым калектывам быў створаны першы падручнік «Беларуская вусна-паэтычная творчасць» (1988), значна дапоўнены і дапрацаваны ў параўнанні з выдадзеным раней вучэбным дапаможнікам. У ім у сувязі з удакладненнем перыядызацыі і апошнімі дасягненнямі навукі аб народнай творчасці многія з’явы фальклорнага працэсу былі асветлены павольна.

Важнейшымі працамі фалькларыстаў Беларусі 1970–1980-х гадоў з’яўляюцца кнігі шматтомнага выдання вусна-паэтычных твораў у серыі «Беларуская народная творчасць» (БНТ). Ва ўсіх тамах зводу БНТ сабраны лепшыя ўзоры пэўных відаў і жанраў; матэрыялы ў іх класіфікаваны і сістэматызаваны ў адпаведнасці з эстэтычнымі, функцыянальнымі, тэматычнымі і рытміка-музычнымі прынцыпамі (апошні выкарыстоўваецца ў песнях, прыпеўках). Шматлікія манаграфіі прысвечаны асобным жанрам або відам беларускага фальклору, што відавочна з іх назваў: «Беларуская казка» (1969), «Сюжэты і матывы беларускіх народных казак» Л.Р. Барага, (1978) «Беларуская частушка» І.К. Цішчанкі (1971), «Зімовая паэзія беларусаў» А.І. Гурскага (1980), «Вершаваныя жанры беларускага дзіцячага фальклору» (1976), «Беларуская народная сатырычная проза» А.С. Фядосіка (1969), «Беларуская народная паэзія

веснавога цыкла і славянская фальклорная традыцыя» Г.А. Барташэвіч (1985), «Купальскія песні» (1974), «Валачобныя песні» А.С. Ліса (1989), «Усходнеславянская гумарыстычная песня» У.А. Васілевіча (1979), «Беларуская народная балада» Л.М. Салавей (1978), «Усходнеславянскія казкі пра жывёл» І.І. Крука (1989) і інш.

Вялікую ролю ў развіцці беларускай фалькларыстыкі адыгралі даследаванні этнамузыказнаўцаў. Пачатак вывучэнню беларускай народнай музычнай культуры паклаў В.І. Ялатаў. Ён выдаў манаграфіі «Ладавыя асновы беларускай народнай музыкі» (1964), «Рытмічныя асновы беларускай народнай музыкі» (1966), «Меладычныя асновы беларускай народнай музыкі» (1970) і інш. З.Я. Мажэйка даследавала рэгіянальныя асаблівасці песеннай творчасці беларусаў у кнігах «Песенная культура Беларускага Палесся. Сяло Тонеж» (1971), «Песні беларускага Паазер'я» (1981), «Песні Беларускага Палесся» ў двух выпусках (1983–1984), «Каляндарна-песенная культура Беларусі: Вопыт сістэмна-тыпалагічнага даследавання» (1985). Музычныя народныя інструменты апісаны І.Д. Назінай у кнігах «Беларускія народныя музычныя інструменты: Самагучныя, ударныя, духавыя» (1979), «Беларускія народныя музычныя інструменты: Струнныя» (1982).

Хоць развіццё беларускай савецкай фалькларыстыкі скіроўвалася ідэалагічным дыктатам, аналіз вылучаных паводле «крытэрыю мастацкасці» фальклорных тэкстаў звычайна засноўваўся на «ленінскай тэорыі адлюстравання» і дысертацыі Чарнышэўскага «Адносіны мастацтва да рэчаіснасці» і г.д., вульгарызавалася праблема мастацкага метаду фальклору, аднак праца буйных фалькларыстаў, якія памагчымасці адмяжоўваліся ад ідэалагізаваных падыходаў да фальклору, сведчыць аб шырокім размаху, які набірала беларуская навука ў сваім развіцці. Аналіз сітуацыі, якая склалася ў беларускай фалькларыстыцы да канца 1980-х гг., дае падставы гаварыць не столькі пра тое, што савецкі час пакінуў у айчынай фалькларыстыцы многа нявырашаных пытанняў, колькі пра вялікі навуковы патэнцыял, які дазваляе ёй вырашаць маштабныя задачы і фарміраваць сваё новае праграмна-метадалагічнае ядро.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Кабашнікаў, К.П. Гістарыяграфія беларускай фалькларыстыкі / К.П. Кабашнікаў, А.С. Фядосік // Беларусы : у 8 т. Мінск : Навука і тэхніка, 2004. – Т. 7 : Вусная паэтычная творчасць. – С. 11–40.
2. Казакова, І.В. Беларускі фальклор : вучэб. дапам. / І.В. Казакова. – Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2007. – 309 с.
3. Васілевіч, У.А. Збіральнікі / У.А. Васілевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991. – 188 с.
4. Костюхин, Е.А. Становление советской фольклористики / Е.А. Костюхин // Первый Всероссийский конгресс фольклористов : сб. докладов, Москва, 1–6 февр. 2006 г. : в 3 т. / Государственный республиканский центр русского фольклора ; отв. ред. А.С. Каргин. – М., 2005. – Т. 1. – С. 148–158.
5. Панченко, А.А. Фольклористика как наука / А.А. Панченко // Первый Всероссийский конгресс фольклористов : сб. докладов, Москва, 1–6 февр. 2006 г. : в 3 т. / Государственный республиканский центр русского фольклора ; отв. ред. А.С. Каргин. – М., 2005. – Т. 1. – С. 72–95.
6. Азадовский, М.К. История русской фольклористики / М.К. Азадовский. – М. : ГУПИ МП РСФСР, 1958. – 479 с.
7. Устное поэтическое творчество русского народа : хрестоматия / сост. С.И. Василенок и В.М. Сидельников. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1954. – 587 с.

8. Беларуская народная творчасць савецкага часу / склад. В.А. Захарава. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1978. – 207 с.

Shved I.A. Some Problems of Historiography of the Belarusian Folklore Studies

The article presents the analysis of the main directions of the Belarusian folklorists' research works in the Soviet period which dealt with the collection, publishing and investigation of the folklore poetry and prose. The main stages of the development of the Belarusian soviet folklore are examined here, and the corresponding theoretical-methodological and practical works of scientists are estimated.

Матэрыял наступіў у рэдкалегію 3.09.2009